Historical Jewish Press (JPress) of the NLI & TAU

דבר, 18.04.1958, page 5

מעבר לנהר הלטה

(עם כתבי־יד של חיים לנסקי)

מאת שלמה גרודזינסקי

שתי מחברות, מחברות תלמידים מרו־פטות, הגיעו אלינו לפני ימים מועטים מברית־המועצות, והאוצר הגנוז בהן כה מופלא הוא, שתוהה אתה שוב ושוב על ממשותן. בתשתאות מסעימה מדפדף אתה במחברות אלו לא רק משום שבהן כונסה יצירתו של משורר עברי במדינת היחידה בעולם כח אסורה הלי־שון העברית זה ארבעים שנה, אלא גם משום שמשורר זה שמו חיים לנסקי.

אעתיק את הכתוב בשעריהן של שתי מחברות אלו:

א) חיים לנסקי
שירים בלדות ופואימות
מחברת א׳
(תרס״ה—ת״ש)
לנינגרד
(בצד רשום בכתב־יד שונה מזה שבו כתובה כל המחברת התא־ריך: 4.10.40).

ב) מ. לרמונטוב
מצירי
תרגם ח. לנסקי
לנינגרד—מוסקבה—וישרה זוטא
14.10.40 — 19.1.1941.

למחברות אלו מצורפים ארבעה עמו־דים ובהם פואימה בשם „מעשה בע־גור״, ובשוליה אגרת: „מיכמן היקר והנכבד! בטיחותי אשר בה אני שולח לך את חרוזי נמצאת תמיד ביחס הטוב אל מספר טוריהם. הלואי ושיר ארוך זה לא יאמת את חששי, — די יקרת בעיני כי אדאיב את לבך בדברים לא מתוקנים. אם נכשלתי — סלח לי, — לא כל קפיצה עולה יפה, אפשר שאצ־ליח בפעם אחרת.

שלך ח. לנסקי

ד״ש לבנית לברש ללמדן לקריבו־רוצ׳קה ולכל אנשי שלומנו. ג. ב. בק־שה אחת לי אליך, — אנא שלח לי (ע״פ כתבתי הביתית) את מלונו של גרזובסקי וילין; ואם מצאתי חן בעי־ניך זכני באחד מספרי יצירותיך שיצ־או לאור אחר שנות המלחמה.

י״ב אב, תרצ״ז.

הגדולה שבשתי המחברות, אוסף שי־ריו של לנסקי, מונה תשעים־ושניים עמודים. השוואה עם כתבי־יד של לנ־סקי אינה משאירה מקום לספק, שאכן בידו נכתבו שתי מחברות אלו. כתב־היד ברור ונאה לחפליא; השירים מנו־קדים. במחברת קיובל למאתיים שירים, ומהם — מדהים ומזעזע הדבר! — למעלה ממאה שעדיין לא ראו אור.

הציון „מחברת א״ בשער מעיד על מחברת ב׳ שלא הגיעה לידינו, או שמ־חברת לא וכח להכינה. במחברת זו כונ־סו רק השירים הלירייים. בין הציון „שירים, בלדות ופואימות״ עלינו לה־סיק, שלנסקי התכוון לכנס את שני הסוגים האחרונים במחברת מיוחדת.

אי אפשר להחזיק מחברות אלו ביד מבלי לתהות על הגלגולים שעברו עלי־הן מן היום שיצאו מידי מחברם בצו־רה זו שלפנינו. שבע־עשרה שנה עברו מאז. היכן נגנזו כל השנים האלה — בידי מחברם או בידי אחריהם? מחברות בלות אלו, לוא יכלו לספר... אך הנה הן בידינו. נתמלאה משאלתו של מי שראת עצמו „אחרון פיטני העברים / על אדמת רוסיה תחורגת״. בשירו שבעמוד האחרון, עמוד 92, במחברת זו, בקשתו חטרעידה את חלב בעור־מק כמיתתה ובעדנת משובחה, למלי־כת נפשו:

מִגְדוֹת יַרְדֵּן וּסְרֶת הִסַּעְתָּ לְגֵיאוֹנוֹתֶיךָ,
שַׁמְתִּינִי לְמִסְפֵּד וְלָךְ מַלְכָּה לִסְגָן,
נִצְבוּ הֵכֵן בַּטּוּר אוֹתִיוֹתַיִךְ
כְּגִבּוֹרֵי אַשּׁוּר מֻרְבְּעֵי זָקָן.

מַלְכָּה, הֶעֱבַרְתִּי צְבָאוֹתַיִךְ קְמַצְבִּיא
מֵעֵבֶר דּוֹן, גִּיבָה, וְגִיחֹן נָהָר מוֹלֶדֶת.
כֵּן תַּעֲבִירִי שְׁמִי מֵעֵבֶר נָהָר הַלֶּטָה
כִּשְׁמוֹת חַסְדְּמוֹנִים־הֵימָן וְהַלְוִי.

* *

שיריו הראשונים של חיים לנסקי ראו אור בשנות העשרים המאוחרות בכת־בי־עת שונים בארץ־ישראל. בשנת 1939 כונסו בידי אברהם קריב בספר „שירי חיים לנסקי״ שהופיע בהוצאת „דבר״, ביוזמתו של ב. כצנלסון. דומה, שהספר עשה רושם בשעתו על קוראי שירה; פגשתי קוראים שהיו בני עש־רים־שלושים באותה שעה אשר השם חיים לנסקי מעורר בהם הד של חויה שלא נשתכחה. אולם, מוזר! גם בין קוראי שירה טובים ביותר שהתבגרו כמה שנים לאחר כך, וביניהם גם סופ־רים עברים, מצאתי אך מתי־מספר ששמעו את שמו של משורר זה. מדוע? במלחמת העולם השניה נתגבשה תאט־כולה הפרו־קומוניסטית בספרות העב־רית, זו שדגלה ב„תרבות מתקדמת״, ולא היה נוח לה לנגוע בדברים שע־שויים היו להעלות על הדעת את האפ־שרות, כי „המולדת השניה״, כלילת־השלימות, מופת ה„הומאניזם״, עלולה לעשות מעשה כה חסר־שחר כתשלת איסור משטרתי על לשון של אומה ולשנות בבתי־סוחר ובמחנות־הסגר יו־צרים בלשון זו, זה לא היה נוח — ריש מהסכנים הזורהבים נוחות, ולפע־מים גם מעל כל.

והמחנה השני בספרות העברית, חלא־מהסכני, השומר על השלשלת האחת שלא תנתק? כולגו שחים תחת לחץ השעה. גם את תביעותיהם של תובעים בפה חיים וקרובים לא קל למלא. הנה מונח במגרותיה של אגודת הסופרים כתב־יד של דוד פוגל, אחד מן המשור־רים העברים המשובחים בין שתי־מל־חמות העולם. פוגל נספה בכבשני הנא־צים, וגם אשתו נפטרה שנים מעטות אחריו, וכך לא היה מי שיתבע את פירסום ירושתו — ובה גם שירים שלא ראו אור, שנכתבו במחנות־המוות. אין לחץ, ופירסום ירושתו של דוד פוגל נדחית משנה לשנה ואולי מעשור לע־שור. כך אירע לא רק לפוגל שמת בנכר אלא גם ליעקב רבינוביץ שחי ופעל ומת בארץ. גם הוא לא חניח אחריו משפחה ותובעים־בפה. באחד מתיקי נמצא מכתב שקבלתי מאשר ברש מיד לאחר מותו של ידידו, בעי־צומה של מלחמת הקוממיות, והוא מלא דאגה לשמו של יעקב רבינוביץ שיש־כח „בהמולת הימים האלה״, חנמשכת, כנראה, עד היום.

אין לתמוה איפוא על כך, שרק למ־תי־מספר הגיע שירו של המשורר חע־כרי מלגינגראד, מוסקבה ומחנה־החס־גר בסיביר, לא הועילה גם המחדורה השניה של שיריו אשר אברהם קריב הוציא בחוצאת „מוסד ביאליק״ („הע־גף הגדוע״, חיים לנסקי, שירים רשי־מות ומכתבים; אלישע רוזין, שירים והגיונות, מוסד ביאליק, ירושלים). אם איני טועה, לא נכתבה אף רשימה אחת על ספר זה, ואף ערב אחד לא הוקדש לו במועדונינו הספרותיים, השמאליים וחימניים יחד, החולכים ומתרבים. הם היו עסוקים בפולקלור רומני, בליריקה בולגארית וב„מסות״ של חבר סלוני.

הלטה, נהר חשכחה, אינו זורם במר־חקים; הוא מציף גם אותנו. האמת היא, שדווקא בשנים האחרונות חדלנו לחר־גיש בממשותה של ספרות עברית, כלו־מר, של משפחת סופרים וקוראים הה־רדה לרמתה, לכבודה ולהמשביותה של היצירה העברית.

* *

גם הקריאה בשירים המרובים של חיים לנסקי שלא ראו אור, וחגיעו עכ־שיו לידינו, אינה משנה בהרבה את דמותו כפי ששורטטה ביד אמן ובלב אוהב בחקדמתו של אברהם קריב. אביא פיסקה אחת מן ההקדמה למה־דורה הראשונה:

„שירתו אינה יונקו מהפשטה ואינה נוחרת אליה. זחו משורר שיתדיותיו בעולם המוחש. פה אפיקי שירו ופה גם תוצאותיו. בטבע, בנוף הוא מוצב לא נוכח החזיונות תאדירים, המבריעים את האדם, כי אם נוכח אותם תחזיו־נות אשר זיקה אינטימית לנו אליהם. ׳המעצמות הגדולות׳ של הטבע לא נכ־נסו לשירו. הוא בורר מתוכן את התו־פעה היחידה, את העצם הנפרד, כגון עוף לילה מתוך מלכות הלילה. גם בשיריו הסיביריים קיים, האילן, הנחל, האגם, ולא עצמת טבע ונוף. אין הוא מתפעם מחידת היש או משגב היש, כי אם סמוך הוא על היש ושר בעולם כבתוך שלו״.

אולם חיים לנסקי חי בקרבתה המו־תשית והמסובכת של „ההיסטוריה״. נגי־זר עליו לחיות בארץ אשר משטרה הוא האכספרימנט הכולל והראדיקאלי ביו־תר באילופו של האדם, לפי מתכונת אוטופית אכזרית, כשכל אמצעי־הכפיה ברשותו. כלי תיסולו של האדם החי, של היצור המחובר בנימים לאין־ספור לעבר מסויים, למורשה מסויימת, של אחדות ויחידות חד־פעמית זו — אין המשטר הטוטאליטארי יכול להתקדם למטרתו, ונפשו של חיים לנסקי היתה נפש שלעולם אינה ניתנת לאילוף, לשיקום, לתיכנון. התנגדותה לא נבעה מן המאמץ הרצוני אלא ממהותה הת־מה והשוסעת. לנסקי אינו קונטר־מתם־כן. הוא גדל בבית סבו, ש„פרנסתו היתה על דליו ועל גרזנו״, בעיירת־העוני היהודית בליטא. ב„מדינת הפו־עלים והאכרים״ היה פועל בבית־חרושת, רוקע פסי־ברזל, את המהפכה קבל, את ההכרח שבה, את חומרתה; באחד משיריו המוקדמים הוא כותב:

חַיֵּי בַּטּוֹב! אֵין לִי תִּרְעֹמֶת.
עֵנְיֵךְ יָדַעְתִּי, אֶרֶץ־אֵם.
כֵּן, מִן מִבָּר, כֵּן, קֹשׁ מְעֻמָּר,
אַךְ מִיָּדֵךְ הֵם לִי — אֶרְצֵם.

חַסְדֵּךְ אֶזְכֹּר וְאֵם אָנוּעַ,
אוּלָם גַּם אַתְּ אַל תִּשְׁכְּחִי —
לְצַד הַכְּבִישׁ, בֹּקֶר, בְּרוּחַ,
עָמֵל מִבֹּקֶר בְּגֵךְ, אָחִי.

פִּרְסִי לוֹ לֶחֶם דֵּי הַצֹּרֶךְ
בִּימוֹת הַחֹל וּבְיוֹם. חַגּוֹ
כְּשֵׁם שֶׁהוּא לָזֶה הָאֹרַח
פּוֹרֵס יוֹם־יוֹם חֲצִי חָקוֹ.

אולם למעלה מנאמנות זו נאוגנות אחרת:

נִגְזַר עָלַי — צַ׳לְדוֹנִי*) אֲמוּתָה
אֲבָל בְּזֶה הַכְּתִיב: „אֶמֶת״**)
אֶשְׁמֹר בְּכָל אֲשֶׁר אֲנוּדָה
אֲמוּן לִשְׁלֹשׁ אוֹתִיוֹתֶיהָ,
אֲמוּן לְיֶתֶר הַיּוֹד־תֵּית.

(„אגרת א׳ לר. ל.״)

לנסקי אינו מורד במשטר בשמה של איזו אידיאה פוליטית או מוסרית. הלא אין אידיאולוגיה שבכוחה להתמודד עם משטר האילוף הטוטאלי של מהנדסי־הנשמה המזויינים. מחסלו של האדם החי על מנת לגאלו, אשר בשם „ההיים החדשים״ הם זורעים מוות בכל אשר יבואו. אין פדות לנפשו של מי שנמצא ברשותם ללא מפלט אלא, בודאות, כי האימה הטוטאליטארית היא רק האמצעות המשתוללת, וסופה להרוס את עצמה, להסל את עצמה בטירופה, כי גבולות יש לאולתו וליהירותו של הכוח הכלי־יכול: חוקים נעלמים של האלוהים, של הטבע, של הנפש. לא ניתן לאדם, ליר־צור רוסף ושביר, להיות בתוכו של התופת באמונה זו בלי חום נדיר והומור עילאי (הומור, לפי הגדרתו של קולרידג׳: לראות סופיות אחת מול סופיות אחרת על רקע האינסוף). באר־מונה זו ובהומור זה חונן חיים לנסקי.

האמת, אף שבכוחו להחיות ולהמית, אינו אלא אמת:

„אֲדוֹן הַשִּׁיר, עַל כָּל יָצוּר
חָרוּז חָשַׁלְתָּ רָאוּי לְתִמָּה,
וְעַל רוֹדְפֶיךָ מָה? אֵין אֵשׁ?

— סְדָנֵי שִׁטּוּף זִיו, דֵּי אֵשׁ בָּכוּר,
רָאוּי גַּם שֶׁרֶץ לְשִׁיר, אַךְ הֵמָּה —
הֵן לֹא לִכְרוֹת מֵאַיִן יֵשׁ. —

מול תאין שאין לא דמות ואין לו דימוי העלה חיים לנסקי את היש שאי־נו־ניתן־לכליה, את שלמויותיו המופל־אות והבלתי־נדלות של העולם המוחשי, את ההארות הגואלות הפוקדות את הלב בגיא צלמוות.

אֵיזוֹ זַגּוֹת! זִיו רַק, זִיו רוּחֲנִי בָּזֶה!
מֵמֶשׁ לֹא יֵאָמֵן כִּי יִסָּפֵר —
רַק נֶשֶׁם קַל אֶחָד מֵעֹמֶק הַחָזֶה —
וְאֵין קִיּוּם בֵּן רֶגַע לַמַּחְבָּר.

הַכֹּל נִתְלָשׁ וְעָף... אֵין פֶּלֶא כִּי עָלָה...
הָעֵץ! הָעֵץ כֻּלּוֹ יַגְבִּיהַּ עוֹף;
לֹא נֵס וְלֹא נִסְתָּר, הַכֹּל נִגְלָה, נִגְלָה:
הָעֵץ, הָעֵץ כֻּלּוֹ יַגְבִּיהַּ עוֹף.

תְּרִימָה קוֹל — אֵין הַד; תַּרְכִּינָה
רֹאשׁ — אֵין צֵל.
קַלּוֹתָ מִקּוּרֵי שַׁלְהֵבֶת אֱלוּל.
מַנְטֵל מִשְׁקָלוֹ הַחֹמֶר מִתְנַצֵּל
כְּמוֹ כְתוּבוֹ שֶׁל דַּף רִשְׁרוּשׁ עֵלְעוּל

* *

שוּב צִפְצוּף פְּרִידָה... תַּסְנוּנִיּוֹת הָאֵלֶּה —
מִי בְּמוֹעָדָן לַדֶּרֶךְ מַצְבִּיאָן? —
אַךְ שִׁירָתָן רוֹטֵט בְּמָרוֹם הַתְּכֵלֶת
דַּק דַּיְקָן וְקַל כְּמַחַט הַמַּצְפֶּן.

דְּמוּמָיו יִקְשַׁר לְכַנְפֵיהֶן רָקִיעַ —
שַׁחַר לַשְּׁמָאלִית, שְׁקִיעָה לַיְמָנִית.
יָדֵי אֲנִי מוֹשִׁיט, יָדֵי אֲנִי מַנִּיעַ...
לְמַאי אֵינִי סְנוּנִית? לְמַאי אֵינִי סְנוּנִית?

אולם נגזר עליו להיות משוכני התו־סת, משוררו ועדו הנאמן:

פְּגֹכֶת פַּחִים רֵיקָה, פְּגוּם זֶרֶן וָקָר
כְּסִיחוּ שֶׁהִשְׁחִיר עֵקֶם עֲוִית גְּסִיסָה.
צָמְאוֹ לַדְּרוֹר חִרְוָה בְּדַם פִּצְעוֹ,
הַשְּׁאָר
נִתַּז חֲכִלִּיל וְחַם עַל גֶּדֶר הַתְּסִיסָה.

זָקִיף צָעִיר, מַלָּע קַל־יָד, קַר־עַיִן,
אַל נָא שְׁחוֹר־פִּי־רוֹבְךָ תַּמָּה מוּלִי,
דָּמִי הַהִי אֵל תֵּז עַל סַף הָאַיִן
כָּל עוֹד הָאֵלֶם לֹא כָּלָא קוֹלִי.

תֵּן לִי, אֲכַל אֶת הַמְּנוּנִי לַשֶּׁמֶשׁ
וְעַל זִיוָהּ — בְּרִבַּת הַנְּהָגִין;
תֵּן לִי אַרְכִּינָה רֹאשׁ רַק שֶׁמֶץ,
שֶׁמֶץ:
— שָׁלוֹם! שָׁלוֹם! עַל שְׂמֹאל
וְעַל יָמִין.

כל זה צרור במחברת מצהיבה זו, בכף־בית אותיות של לשון־הקדומים, וברוח־קדושה.

*) אסיר בסיביר שברח לסייגה.
**) רמז לכתיב „הסונטי״ של המלים העבריות ביידיש שהונהג בברית־המו־עצות, לפני שלשון זו גם היא חוסלה בשנות הארבעים, ולעתון המרכזי של המפלגה הקומוניסטית בלשון זו — „עמעס״ („אמת״).

הכטקופף — מן הסדרה „ניטו וארשה״